

Vankulu Sosyal Araştırmalar Dergisi,
Sayı/Issue: 1 – Sayfa / Page: 191-206
ISSN: 2630-600X VAN/TURKEY

Makale Bilgisi / Article Info
Geliş/Received: 15.03.2018 Kabul/Accepted: 13.04.2018

BİR DİN EĞİTİM KURUMU OLAN MESCİDİN İSLAM'IN İLK DÖNEMLERİNDEKİ FONKSİYONLARI*

THE FUNCTIONS OF MOSQUE THAT IS A RELIGIOUS EDUCATION INSTITUTION IN THE FIRST PERIOD OF ISLAM

Dr. Öğr. Üyesi Mahmut DÜNDAR
Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi
Din Eğitimi ABD
mahmutlardan@hotmail.com

Öz

Hız. Peygamber'e gelen ilk vahiy ayetinin eğitim ile ilgili olması ve "oku" diye emir ifadesi ile başlaması, İslam'da eğitimin önemini vurgulamaktadır. Hz. Muhammed de İslam'ın ilk eğitimcisi olarak bu emri yerine getirmek üzere kadın-erkek bütün Müslümanlar için adeta bir eğitim ve öğretim seferberliğini başlatmıştır. İlk İslami eğitim kurumları bu dönemde açılır ve mevcut olanlarının işlevsellikleri de artırılır. İslam'dan önce faaliyet gösteren kütüphaneler, Kur'an'ın yanı sıra, İslami ilimleri öğreten yerler olarak da işlev görür. Kuruluş amacı Allah'a ibadet etmek olan mescid, İslam'ın ilk döneminde sadece toplumun ibadet eğitimi ile ilgili faaliyetlerin yürütüldüğü yer değildi. Beşeri münasebetlerin, hukuk kurallarının, dini ve ilmi faaliyetlerin uygulandığı ve meşveret kararlarının alındığı yer olarak da işlev görmüştür. Dünya ve ahiret saadetine gerçekleştirme amacıyla olan din eğitiminin mescidde verilmesi, bu kurumu merkezi bir noktaya taşımıştır. Mescid, İslam'ın ilk dönemlerinde ibadet yeri olmanın yanında, dinsel, eğitsel, sosyal, kültürel, edebi, istişari ve hukuki işlerin görüldüğü yer olarak hizmet verir. Toplumun bütünlüğü de bu özelliğinden dolayı sağlanır. Bu makalede, İslam'ın erken dönemlerinde, kurumların şekillendiriliş

* Bu makale yüksek lisans tezinden yararlanılarak yazılmıştır.

sürecinde mescidin üstlendiği işlevler ve burada uygulamaya konan icraatlar üzerinden bir değerlendirme yapılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Mescid, Din, Eğitim, İbadet, Fonksiyon.

Abstract

The fact that the first revelation to the Prophet is related to education and the begins with the "read" command emphasizes the importance of education in Islam. Hz. Muhammad, as the first trainer of Islam, has almost commenced a training and education campaign for all Muslim men and women to fulfil this order. The first Islamic educational institutions open during this period and the functionalities of existing ones also increases. Kuttabs (primary schools) that are active before Islam are functions as places that teach Islamic sciences as well as the Qur'an. The purpose of the mosque was worship at beginning of the rise of Islam. They have also served as place where human relations, legal rules, religious and scientific activities were carried out and where court decisions were taken. Religious education for the purpose of realizing the happiness of the world and the hereafter were given in the mosqu and this institution moved to a central point. The mosque serves as a place of worship in the early days of Islam as well as a place where religious, educational, social, cultural, literary, consultative and legal affairs are seen. The integrity of society is also provided due to this feature. It is aimed in this article to make evaluation functions of mosque and the process of shaping the institutions and the practices that are applied here in the early days of Islam.

Keywords: Masjid, Religion, Education, Worship, Function.

Giriş

İnsanın en önemli vazifesi Allah'a ibadet etmektir. Zira Yüce Allah; ayeti kerimede "Ben cinleri ve insanları, ancak bana kulluk etsinler diye yarattım" (Zâriyât, 51/ 56) ifadesinde bulunmuştur. Dolayısıyla İnsanın yaratılış gayesi ve en önemli vazifesi Allah'a ibadettir. Kâbe ise insan için vazife olarak gösterilen ibadetin yerine getirilebildiği en önemli mekândır. Mekkeli müşrikler tarafından bu önemli mekândan uzaklaştırılan Müslümanlar, namaz ve ibadet vazifesini yerine getirmek için mescidleri inşa etmişlerdir. Bu mescidin ilk örnekleri ise, Mekke'de hicretten önce bulunan Daru'l-Erkam'ın, Ammar b. Yasir'in ve Hz. Ebubekir'in mescidleridir (Dündar, 2011: 73). Daha sonra İslam'ın ilk müessesesi olan mescid, İslam'ın girdiği ve yayıldığı her yerde inşa edilmiş ve halkın ona bağlılığı sınımsız olmuştur (Çelebi, 1983: 98). Nitekim hicretten sonra Medine'de Mescid-i Nebevi'nin dışında birçok mescid (Dokuz Mescid, Hazreçliler'e Ait Mescidler, Evsliler'e ait Mescidler gibi) yapılmıştır (Akyüz, 1994: 199-2008). İbadet mekâmı olarak kurulan ve inşa edilen mescidler, namaz ve ibadetin yanı sıra başta dini ve ilmi

eğitim-öğretim faaliyetleri olmak üzere ümmetçe ihtiyaç duyulan diğer işlevleri de yerine getirmişlerdir. Burada konaklama, adli ve idari işler, sosyal münasebetleri düzenleme, hapisane, genel ve istişari toplantılar gibi işlevler yerine getirilmiştir.

İslam'ın ilk dönemlerinde mescidin yerine getirdiği fonksiyonlardan bahsedilirken literatür taraması yapılmakta ve edinilen bilgiler ile eğitim kurumu olan mescidin yerine getirdiği fonksiyonlar ve İslam toplumu için önemi belirtilmektedir.

Mescid

Sözlük olarak “Secde edilen, boyun eğilen” yer anlamına gelen “mescid” (el-Kefevi, 1987: 43), İslam dünyasında mabede verilen ilk isimdir (Dündar, 2011: 65). Ancak hicri dördüncü asırdan sonra “ parçaları bir araya getiren, bir şeyin bir kısmını diğer bir kısmına katan, uzlaştıran, barıştıran” anlamlarına gelen “cami” kelimesiyle eş anlamlı olarak kullanılmıştır (el-Feyyumi, 1987: 43). Daha sonra Cuma namazının kılınmadığı mescidlere sadece “mescid” denilirken bunun yanında önceleri Cuma namazının kılındığı ve minbersiz mescidlere “el- Mescidu'l-cami” denilmiş ve bundan sonra hem cuma namazı kılınan ve hem de minberli mescidlere “cami” denilmiştir (Yılmaz, 1995: 89-114).

Terim olarak “mescid”, Allah'a saygı göstermek ve Allah'ı tazim etmek amacıyla kurulan ve içinde ibadet yapılan yer anlamına gelmektedir (İbn-u Abidin, 1979: 655). Nitekim bunun ile ilgili Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: “Mesacidullah (Allah'a secde edilen yerler); ancak ve ancak Allah'a ve ahiret gününe inanan, namaz kılan, zekât veren ve Allah'tan başka kimseden korkmayanlar imar ederler” (Tevbe, 9/ 17-18) . Ayrıca “mescid” kelimesi secde edilen ve ibadet edilen yer anlamında İslamiyet'ten evvel inşa edilen “Mescid-i Haram, Mescid-i Aksa (İsra, 17/ 1) ve Ashâb-ı Kehf için inşa edilen Türbe Mescid”i (Kehf, 18 / 21) için de kullanılmıştır.

İslam'ın İlk Dönemlerinde Mescidin Yerine Getirdiği Fonksiyonlar

İslam'ın ibadet ve önemli eğitim kurumlarından olan mescid, İslam toplumunun inanç-ibadet yapısını sağlamaştırmada ve arzulanılan sağlıklı toplumsal yapıyı oluşturmada önemli görevler üstlenmiştir. Bu görev ve fonksiyonlar ise şöyle sıralanabilmektedir:

1-İbadet Yeri Olarak Mescid

Mescidin ilk fonksiyonu; namaz ve ibadet ihtiyacını karşılamaktır. Ancak yeryüzü ümmet-i Muhammed'e mescid (secde

edilen yer) ve temiz kılınmış (İbn Hanbel, 1949: V/248) olsa da ibadetin icrasında “Allah’ın mescidleri”(Tevbe, 9/18) diye anılan mescidlerin yeri çok daha önemli olmaktadır. Zira burada manevi bir hava teneffüs edilerek huşû ve huzur içinde ibadet yapılabildiği gibi bu vesile ile bir araya gelen Müslümanlar birbirlerinden manevi destek de alabilmektedirler. Buna binaen Hz. Peygamber: “ Cemaatle kılınan namaz ferdi olarak kılınan namazdan 25 veya 27 derece daha faziletlidir ” demiştir (İbn Hanbel, 1949: II/525). Böylece ibadet ile manevi temizliğe vesile olan mescidlerin bu manevi duruma uygun fiziki temizliklerine riayet etmenin gereğine dikkat çektiren Hz. Peygamber: “ mescidlere tükrük, belgam vs. atılmamasına”(el-İsferani, ts. :404) ve “ sarımsak vs.yi yiyenlerin, o halleri ile mescide yaklaşmalarına” (el-Kuşeyri, ts. : 80) da dikkat çekmiştir.

Hz. Peygamber döneminde mescidde sürdürülen ibadet fonksiyonu, Dört Halife döneminde de devam ederek günümüze kadar ulaşmıştır. Ancak değişen şartlara bağlı olarak bir kısım ibadet fonksiyonunun icra ediliş biçiminde değişiklik yapılabildiği gibi, yerine göre bu fonksiyonun ifası için birtakım görevliler tayin edilmiştir. Nitekim Hz. Ömer’in hilafetine kadar camide toplu olarak kılınmayan “Teravîh Namazı”, bu dönemde farzlara karışması ihtimali ortadan kalktığı için cemaatle kılınmaya başlanmıştır (Karaman, 1974: 47). Hz. Ömer, her şehre bir imam, bir müezzin ve safları düzeltmek için bir memur tayin etmiş ve bu görevlilerin hayat standartlarını düzenleyerek onlara hazineden pay tahsis etmiştir (el- Halevi, 1979: 130-131).

Hz. Osman da, halkın çoğalması zaruretine binaen cuma namazı için üç ezan okuma uygulamasını getirmiştir. Birincisi imam minberde iken, ikincisi kamet ve üçüncüsü ise, vaktin girişini duyurmak için dışarıda okunan ezandır (el-Kettani, 1990a: 162).

2-Eğitim ve Öğretim Faaliyetlerinin Yürütüldüğü Yer Olarak Mescid

Âlemlere rahmet olarak gönderilen (el-Enbiya, 21 / 107) ve gönderiliş amaçlarından biri de muallimlik olan Hz. Peygamber (İbn Mâce, ts. : 83), eğitim ve öğretim faaliyetlerine büyük önem vermiş ve bu faaliyetlerin sürdürülmesinde mescidler önem kazanarak ilk İslam eğitim merkezi olma özelliğini kazanmışlardır (İbn Hanbel, 1949: I/247). Nitekim Müslümanlar tarafından “mescid” olarak da kullanılan “Daru’l-Erkam” (Şimşek, 2017:117), inen vahiy ayetlerinin burada okunması, ezberlenmesi ve yazılması hasebiyle İslam’ın ilk eğitim kurumu olma özelliğini taşımaktadır (Gözütok, 2002: 120-123). Aynı zamanda Mescid-i Nebevi’nin bir bölümü olarak inşa edilen “Suffe”

İslam'ın çok önemli bir eğitim ve öğretim merkezi haline gelmiştir. Özellikle buranın müdavimi olan ve burada eğitim ve öğretim faaliyetlerini sürdürenlere “Ashab-ı Suffe” denilmiştir. Buradan yetişenler birçok İslam ülkelerine öğretmen olarak görevlendirilmişlerdir. Nitekim Hz. Ömer döneminde buradan yetişen sahabeden, Kufe'ye Abdullah b. Mesud ve Hz. Ali, Şam'a Ubey b. Ka'b, Basra'ya Enes b. Malik, Humus'a Mikdat b. Evs öğretmen olarak gönderilmişlerdir (Canan, 1977: 44; Şafak, 1978: 31-35). Dolayısıyla burası adeta bir öğretmen okulu görevini de görebilmiştir (Yılmaz, 2005: 38).

Hz. Peygamber, Medine'de yaptırdığı bu mescidde hem beş vakit namazı cemaatle kıları hem de cemaatine dersler ve sohbetler yapardı. Mescide devam eden cemaat de hem ibadetini yapardı hem de dini konuları birinci ve yetkili ağızdan öğrenirdi. Hz. Peygamber, bu sohbetleri daha ziyade sabah namazından sonra yaptığı halde gerekli görülen her zamanda da yapardı. Böylece Hz. Peygamber'in zamanında mescid, hem ibadet hem de ilim merkeziydi. Buradan hareketle diyebiliriz ki, camilerde sohbetler ve dersler yapmak sünnettir. Bu sünneti canlı tutmak ve yaşatmak da cami görevlilerinin ayrı bir vazifesidir. Böylece cami imamı cemaatinin hem imamı ve hem de öğretmeni olmalıdır (Ağırman, 2008:373,379).

Hz. Peygamber, Muhacirlere ve Ensara dönük eğitim ve öğretim faaliyetlerini yürüttüğü gibi, taşradan ve Medine'nin dışından gelenlere dönük de eğitim ve öğretim faaliyetlerini yürütmüştür. Nitekim Hudeybiye antlaşmasından sonra kırsal kesimlerden kabileler halinde Medine'ye gelen kabilelerin reisleri ve temsilcileri, on gün ile iki ay arasında değişen sürelerde Hz. Peygamber tarafından mescidde ağırılarak (Algül, 1986: 196) kendilerine ilmihal babından bilgiler verilmiştir. Bundan sonra öğrendiklerini kabilelerine öğretmek üzere bunlar memleketlerine gönderilmişlerdir (İbnu'l-Hacer el-Askalânî, ts. : 140).

Hz. Peygamberin mescidlerdeki eğitim ve öğretim faaliyetleri hem erkeklere ve hem de kadınlara yönelik olmuştur. Zira Hz. Peygamber, eğitim ve öğretim faaliyetleri için “Erkekler Suffe”sini oluşturduğu gibi “Kadınlar Suffe”sini de oluşturmuş (Gözütok, 2017: 52-57) ve ayrıca bayanlara hitap etmek, onların sorunlarına cevap vermek ve onları eğitmek için haftanın bir gününü onlara tahsis etmiştir (İbnu'l-Hacer el-Askalânî, ts. : 141).

Hz. Peygamber ile başlayan ve mescidde sürdürülen eğitim ve öğretim faaliyetleri şu şekilde yürütülmektedir:

a. Planlı–Programlı Eğitim ve Öğretim (Örgün Eğitim):

Özellikle kendilerini geceli gündüzlü Allah'ın emirlerine vakfetmiş Mekkeli muhacirlerden oluşan Suffe ashabı bu tür bir eğitime tabiydiler (Güç, 1989: 27). Bunlar için Mescid-i Nebevi, okul; Suffe, yatakhane, istirahat ve ders çalışma yeri idi. Hz. Peygamber (sav) veya onun görevlendirdikleri (Abdullah b. Mesud, Übey b. Kâb, Muaz b. Cebel, Ebu'd-Derda vb.) burada eğiticilik görevini yürütüyorlardı. Buradaki eğitim halkı aydınlatmaya yönelik ders halkası şeklinde yürütülürken halk ise aldığı dersleri tekrarlayıp ezberledi. Burada geceli-gündüzlü öğrenciler olduğu gibi, sadece gündüzlü öğrenciler de vardı. Sayıları dört yüze ulaşan bu öğrencilerin öğrendikleri ise, dini ve sosyal hayata yönelik teorik ve pratik bilgilerdir (Algül, 1986: 190). Bu programa tabi olanlar, mescide bağlı kalmak zorundaydılar. Hz. Peygamber döneminde Suffe programıyla ilmi açıdan zirveye ulaşmış Suffe ashabı, irşâd ve talim amacıyla Hz. Ömer'in zamanında birer, ikişer Medine'den ayrılmışlardır (Baktır, 1990: 92-93).

Hz. Peygamber döneminden Hz. Ömer dönemine kadar ibadet ve İslam terbiyesi fonksiyonları mescidlerde ifa edilirken Hz. Ömer tarafından öğrencilerin cumaya daha rahat hazırlanabilmeleri ve dinlenme ihtiyaçlarını temin edebilmeleri için Perşembe günü öğleden sonra başlamak üzere haftalık tatil günü olarak cumayı seçmiştir. Özellikle Mescid-i Nebevi'den başlamak üzere bu uygulamayı tüm İslam beldelerine yaymıştır (el- Halevi, 1979: 130-131). Yine Hz. Ömer, camilerin Allah'ın anıldığı ve ibadet edildiği yer olduklarına binaen, Mescid-i Nebevi'nin yanı başında “ Betiha” denilen bir revak tahsis etmiş ve “ tartışmak, şiir okumak ve yüksek sesle konuşmak” isteyenlerin bu revaka gitmelerini istemiştir (el-Kettani, 1990b: 31). Böylece Hz. Ömer, hem mescidin saygınlığıyla manevi atmosferine önem vermiş ve hem de eğitim ve öğretim faaliyetlerinin haftalık tatilini sistemleştirmiş, kültürel etkinliklere yer tahsis ederek öğrencilerin kültürel etkinliklerine önem vermiştir.

b.Plansız Eğitim ve Öğretim (Yaygın Eğitim):

Suffe ashabı dahil birçok Ensâr bu eğitime tabiydiler. Bunlar, Suffe'de yatlı kalmayıp öğretim için gündüz mescide gidip geceleyin evlerine dönenlerdir (Hamidullah, 1984: 57), eğitim ve öğretim faaliyetlerinde sadece mescide bağımlı olmayanlardır. Zira bunlar için her yer okul ve sınıf, öğretmen ise Hz. Muhammed ve onun yetiştirdiği Abdullah b. Mesud, Übey b. Kâb, Muaz b. Cebel, Ebu'd-Derda gibi ashabın ileri gelenleridir. Bütün sahabe öğrenciydi ve her şeyi anında doğrudan veya dolaylı olarak Hz. Peygamber'den öğrenmeye çalışıyorlardı (Algül, 1986: 194). Bunlar için eğitimin zamanı günün

her saati ve mümkün olan her mekânı idi. Nitekim Hz. Muhammed'in serinlendiği bir kuyu başı, bir ağacın gölgesi, bir yemek sofrası, bir cami avlusu veya içi, yürümekte olduğu yol boyu, bir yolculuk ânı ve çarşı-pazar bunlar için eğitim yeri olabilmekteydi. Ancak bunların ilim alışverişinin odak noktasında Mescid-i Nebevi bulunmaktaydı (Algül, 1986: 196).

Örgün eğitime bağlı olan sahabe, günlük işlerinden arta kalan zamanlarını eğitime ayırırlardı. Hz. Peygamber'den edinilebilen herhangi bir bilgiyi kaçırmama adına zorunlu ihtiyaçları için vakit ayırması gerekenler nöbetleşe Hz. Peygamber'in yanında kalırlardı. Dolayısıyla Hz. Muhammed'in yanında bulunup bilgi edinen sahabe günlük yaşamın gerekleri için ayrılanlara bu bilgileri aktarırdı ve bunu da nöbetleşe yaparlardı. Nitekim Hz. Ömer, bu durumu; "Ensâr'dan bir komşum ile beraber Medine'nin Benu Ümeyye b. Zeyd semtinde oturuyorduk. Bir şeyleri öğrenmek için Hz. Peygamber'in yanına nöbetleşe giderdik. Bir gün o gider, bir gün ben giderdim. Ben öğrenmeye gittiğimde o gün vahiy vesaire ile ilgili ne duyarsam ve öğrenirsem, haberini komşuma getirirdim. O da aynı şekilde Hz. Peygamber'den duyup öğrendiklerini benimle paylaşırdı." (Canan,1988: 16-17) şeklinde belirtmiştir. Böylece örgün eğitimin gereğine inanan sahabe, hem Hz. Peygamber döneminde ve hem de Dört Halife döneminde İslam ülkesinin her tarafına dağılarak gittikleri ve buldukları yerlerde ilmi faaliyetlerini gerek mescidlerde ve gerekse uygun buldukları ortamlarda belli bir programa dayanmadan yürütmüşlerdir (Hasan İbrahim Hasan, 1987: 209-210).

3-Edebi Yarışmaların Yapıldığı Yer Olarak Mescid

İslam'ın ilk dönemlerinde mescidler aynı zamanda bir İslam kültür merkezi vazifesini de görmüşlerdir. Buralarda karşılıklı edebi konuşmalar ve yarışmalar yapılırdı. Nitekim Beni Temim kabilesinden 80-90 kişilik bir grup Hz. Peygamber ile görüşüp O'nu yenmek üzere Medine'ye gelmiştir. Hatiplerinin hitabetlerine ve şairlerinin ifade gücüne fazlasıyla güvenen bu grupla öğle namazına müteakip mescidde buluşan Hz. Peygamber, güvendiği hatibi olan Sabit b. Kays'a; "Onların hatiplerine cevap ver." dedikten sonra Sabit b. Kays yaptığı çok güzel bir konuşma ile onların hatiplerini mağlup etmiştir. Bundan sonra Hz. Peygamber, Hassan b. Sabit'e de; "Onların şairlerine cevap ver." dedikten sonra Hassan da çok güzel bir şiir okumuştur. Bunun üzerine mescidin bir köşesinde bir araya gelen Beni Temim heyeti, " Müslümanların hatibi, kendilerinin hatibinden daha fasih; şairleri de kendilerinin şairinden daha güçlü olduğunu" itiraf etmiştir (İbn Sa'd, ts. : 294).

Öte yandan Hz. Peygamber'in şairlerinden Ka'b b. Züheyr b. Ebi Sülma, meşur "Kaside-i Bürdiye"sini mescidde okuması ile Resulullah'ın "Bürde"sine sahip olabildiği (İbnü'l-Esir, 1965: 276). Hz. Peygamber, mescidinde şairler için bir minber tahsis etmiştir, Hassan b. Sabit de bu minbere çıkıp şiir okumuştur. Nitekim Hz. Ayşe şu ifadelerde bulunmuştur: Resulullah'ın mescidinde Hassan b. Sabit için ayırdığı minbere çıkan Hassan, şiirleriyle Hz. Peygamberi müşriklere karşı koymasıyla övmüş ve Hz. Peygamber de onun ile ilgili "Hassan Reulullah'ı müdafaa ettikçe Allah onu Cibril ile teyit etmektedir" ifadesinde bulunmuştur (Buhari, 1982: III/487). Daha önceden belirtildiği gibi Hz. Ömer'in münakaşa etmek, şiir okumak ve yüksek sesle konuşmak isteyenlere mescidde bir revakı ayırması, bu kültürel etkinliklerin büyük halifeler döneminde de devam ettiğini göstermektedir (el-Kettani, 1990c: 111-112).

4-Sosyal Bütünlüğü Sağlama Yeri Olarak Mescid

Resulullah ve onun ashabını temelde namaz kılmak için bir araya getiren mescidler, insanların birlik ve beraberliğini sağlamada, birbirlerinin durumlarından haberdar olmalarında çok önemli bir görevi yerine getirmişlerdir. Bu yönüyle de mescidler, sosyal dayanışma müessesesi olma özelliğini göstermektedirler. Nitekim Hz. Peygamber döneminde zenci bir kadın Mescid-i Nebevi'yi devamlı olarak silip süpürmüş ve mescidin hizmetinde bulunmuş. Resulullah bir süre onu görmeyince merak edip onu sormuş. Sahabe cevaben onun öldüğünü söylediklerinde Efendimiz: "Bana haber vermeniz gerekmez miydi?" diye sitemde bulunmuştur. Dolayısıyla bu kadına değer veren Resulullah, bu durundan hoşlanmadığını belirterek onun kabrinin kendilerine gösterilmesini istemiştir. Sahabenin o kadının kabrini kendisine göstermesi üzerine Hz. Peygamber, onun kabri üzerine cenaze namazını kılmış ve ona dua etmiştir (Buhari, 1982: I/76,82).

Hz. Muhammed ve Dört Halife dönemlerinde ibadet sayesinde mescidlere gelen Müslümanlar, günde beş vakit birbirleriyle ve devlet idarecileri ile bir araya gelme fırsatını yakalamışlardır. Böylece yapılan ibadetlerin yanında insanların birbirleri ile bütünleşmesi ve din ile devletin bütünleşmesi mescidlerde gerçekleşmiştir (Hamidullah, 1984: 280).

Mescidler yerine göre çeşitli bayram eğlencelerinin yapıldığı yerler olmalarının yanında üzüntülü ve sıkıntılı olanların sığındıkları yegâne yerler olmuşlardır (Buhari, 1982: I/58-69).

Haliyle Hz. Muhammed ve Dört Halife dönemlerinde mescidler, ihtiyaca binaen, gerek görülen her işlevi gördüklerinden

sosyal bütünlüğü sağlama görevini de görmüşlerdir. Ancak mescidler için uygun görülen fonksiyonların tersine olan fonksiyonları kapsayan mescidlere de müsaade edilmemiştir. Nitekim küfür ehlinin müminlerin aralarını açmak için “Kuba Mescidi”nin yanında “Dirâr Mescidi”ni kurduklarında ayetin nüzulüyle Hz. Peygamber tarafından bu mescid yıktırılmıştır (Babanzâde, 1985: 155). Zira Yüce Allah: “ - Biz sadece iyilik yapmak istedik- diye yemin edenlerin yalancı olduklarına şüphesiz ki Allah şahittir. Ey Muhammed! O mescide girip de asla namaz kılma!” (Tevbe, 9 / 107-108) ayeti kerime ile onların kötü niyetlerini belirtmiş ve bu konuda Hz. Muhammed’i uyarmıştır. Dolayısıyla mescidlerin varlık amaçlarına uymayan bu mescid yıktırılmıştır.

5-Misafirhane Olarak Mescid

Mescidler Allah’ın evleri olmaları hasebiyle yerli ve yabancıların rahatlıkla gelip sığınabilecekleri yerlerdir. Bu kişiler ise, erkek veya kadın olabilirlerdi. Yani ihtiyaç duyduklarında kadınlar da mescidi misafirhane olarak kullanabilirlerdi. Nitekim bir keresinde İslam’a yeni giren bir cariye için mescidin bir kenarında kıldan bir çadır inşa edilmiştir. Zira fitne korkusu olmadıkça kadınların mescidde barınmalarında beis yoktur. Ayrıca civar kabilelerden Peygamberimiz Hz. Muhammed ile görüşmeye gelen heyetler mescidde ağırlandırlardır. Hiç kimseyi tanımayan ve zaman zaman sayıları sekseni bulan bu heyetler, rahatlıkla Allah’ın evinde misafir olarak kaldıklarında develerini de cami avlusunda bir yere yerleştirmişlerdir (Hamidullah, 1984: 57). O günün gerektirdiği şartlar gereği Hz. Peygamber döneminde devam eden bu uygulama Dört Büyük Halife döneminde de devam etmiştir. Nitekim Hz. Ömer döneminde yabancıların mescidde ağırlandırlıp uyudukları görülmüştür (MEB, 1965: 387).

6-Adliye ve Nikâh Salonu Olarak Mescid

İslam’ın ilk yıllarında özel adliye binaları olmadığından, hukuki meselelerin çözümü mescidlerde yapıldığından buralar, adliye binası olarak da görev yapmışlardır. Hz. Muhammed, recim icrasını, karı koca anlaşmazlıklarını ve ticaret ihtilaflarını mescidde karara bağlamıştır. Nitekim Ka’b adında bir sahabe, İbn-i Ebi Hudred’e olan alacağını mescidde isteyince, aralarında tartışma çıkmış ve bundan dolayı sesleri yükselmiştir. Bunların seslerini evinde duyan Hz. Peygamber, odasının perdesini aralayarak Ka’b’e seslenmiş ve alacağının yarısından vazgeçmesini istemiştir. O da Hz. Peygamber’i kırmayarak teklifini kabul etmiştir. Bunun üzerine Hz. Peygamber,

İbn-i Ebi Hudred'e hitaben: "Kalk sen de borcunu öde." emrini vermiştir. Böylece iki sahabe arasındaki anlaşmazlık çözüme kavuşmuştur (Buhari, 1982: I/18-109,121).

Hz. Peygamber ve diğer halifeler döneminde olduğu gibi, Hz. Ömer döneminde de fethedilen yerlerde adli uygulama mescidlerde yapılmıştır. Bu dönemde fethedilen Mısır'da ilk adli uygulama buranın "Amr Camii"nde görülmüştür (Buhari, 1982:I/148). Dört Büyük Halife'nin, davaları karara bağlamak için mescidde oturdukları ve bu davaların camide yapılmasına önem verdikleri rivayet edilmiştir (el-Kettani, 1990b: 29). Nitekim Hz. Ömer, Ebu Musa'nın camide değil, evinde davalara baktığı için evini yaktırmıştır. Bunun üzerine Ebu Musa, bir daha bu uygulamayı yapmamak üzere affını dilemiş ve sözünde durmuştur (el-Kettani, 1990b: 31). Zamanın hâkimleri olan kadılar, camilerin içinde veya giriş kısımlarında oturup halkın mahkeme davalarını görüşmüşlerdir. Bunu da mevsime ve bölgenin hava şartlarına göre kışın caminin önünde, yazın ise caminin içinde oturarak gerçekleştirmişlerdir. Bu uygulama ise, hicri üçüncü asrın yarısına kadar devam etmiştir. Zira Abbasi Halifesi Mansur'un (754-775) Irak'ta mahkeme hizmetlerinin camide yürütülmesini kaldırmak istemiş ise de başarılı olamamıştır (Ahmed Emin, 1964: 250). Ancak daha sonra mahkemelerin seyri camiye layık olan saygıyı ihlal ettiğinden umumi istek üzerine Abbasi Halifesi Mu'tezid (892-902), mahkeme duruşmalarının mescidde yapılmasını yasaklamıştır (Hasan İbrahim Hasan, 1987b: 244).

İslam'ın ilk dönemlerine nikâh akdinin de mescidde yapıldığı için mescid, nikâh salonu olarak da işlev görmüştür. Özellikle Hz. Ömer döneminde bazı bölgelerde nikâh akdi camilerde yapıldığı gibi, ilân yolu ile yapılan nikâhın feshi de camide gerçekleştirilmiştir (Buhari, 1982: I/148).

7-Diplomatik Münasebetlerin, Siyasi ve İdari İşlerin Sürdürüldüğü Yer Olarak Mescid

İslam'ın ilk dönemlerinde mescid, aynı zamanda idari işlerin ve diplomatik ilişkilerin yürütüldüğü yer olarak işlev görmüştür. Bu hususta Hz. Peygamber'in uygulaması örnek alınmıştır. Zira Hz. Peygamber, devletin işlerini burada idare ettiği gibi, minberden siyasi ve dini meseleleri açıklamış ve elçileri de burada kabul etmiştir. Nitekim Hz. Peygamber, Necran Hıristiyanlarından 60 kişilik bir heyeti ve henüz İslam'a girmemiş olan Beni Sakif'i camide kabul etmiştir. Bu heyetin camide ağırlanmasının sebebi ise, heyettekilerin namazın kılınışını görmelerini ve Kur'an'ı dinlemelerini sağlamaktı. Böylece kendisi ile görüşmeye gelen heyetlerin delegelerini camide

kabul eden Hz. Peygamber, onlara karşı son derece hoşgörölü davranmıştır. Nitekim Resulullah ile görüŖmek üzere devesi ile camiye giren yabancılar bile olmuŖtur. Ancak Hz. Ömer, kendi hilafetinde gelen heyetleri camide değil, devlet başkanlığına ait olarak yapılan “ Daru’l-İmare” binasında kabul etmiştir (Hamidullah, 1984: 81).

Dört Büyük Halife, kendi dönemlerinde sahabe büyüklerinden, Medine’nin ileri gelenlerinden ve kabile reislerinden müteŖekkil bir Ŗura meclisini Mescid-i Nebevi’de toplayıp devlet işlerini burada karara bağlamışlardır (Belazuri, 1959: 382). Özellikle Hz. Ömer döneminde mescidde Ŗu meclisler oluşturulmuŖtur:

Umumi Meclis

Yöneticiler ile genel halk tabakasının katılabileceği genel bir meclistir. Nitekim Mescid-i Nebevi’de oluşturulan bu meclise yöneticiler ile birlikte halkın avam tabakasından bir kısmı dinleyici olarak katılırken bir kısmı da fikir ve düşüncelerini belirtmek üzere katılmıştır (Algöl, 1986: 317). Burada toplanan Müslümanlar, dini ve dünyevi meseleleri samimi bir hava içerisinde hem yöneticilerle ve hem de kendi aralarında paylaşıp çözüme kavuŖturmaya çalışıyorlardı. Bu anlamda görölen samimi destek ve yardımlaŖma ile Müslümanların birbirleri ile bağlılıkları daha da sıkı hale gelebilmiştir (Doğrul,1977: 463). Bu meclisin dayanağı ise yine Hz. Peygamber’in ve büyük sahabenin uygulamasıdır. Nitekim Asr-ı Saadet’te Mescid-i Nebevi, devlet idaresinin merkeziydi. Resulullah ve ondan sonra da RaŖid halifeler orada otururlar ve devlet işlerini oradan yönetirlerdi. Müslümanların meseleleri orada gündeme getirilir, öne çıkan problemler ele alınır, hakkında nass varid olmayan konular kitap ve sünnet ışığında münakaŖa edilirdi. Dolayısıyla Müslümanlar arasındaki ihtilaflar ve davalar mescide getirilirdi, Hz. Peygamber ve diğer yöneticiler tarafından bu davalar burada çözüme ulaŖtırılırdı (Ağırman, 2008:376).

MeŖveret Meclisi

Özellikle Mescid-i Nebevi’de oluşturulan bu meclise Muhacirler ve Ensar’ın ileri gelenleri ile yöneticiler katılmışlardır. Bu mecliste ölke açısından çok ciddi konular görüŖölüp karara bağlanırdı. Alınan kararlar ise, gerektiğinde Mescid-i Nebevi’de oluşturulan Umumi Meclis’te halka duyurulurdu. Böylece halk, MeŖveret Meclisi’nin çalışmalarından günü gününe haberdar olurdu (Algöl, 1986: 317). Nitekim Hz. Ömer, yönetime geçiŖini, erzak tahsis kararını, İslam ordusunun Irak’ta yenilgisini ve ordunun geri çekiliŖini

minberinden duyurarak Medine halkını seferberliğe çağırın konuşmasını mescidde yapmıştır. Hz. Osman, kendisine yöneltilen ithamları minberden cevaplayarak kendisini savunmuştur (Hasan İbrahim Hasan, 1987c: 410).

Hz. Peygamber'den sonra işbaşına gelen Dört Büyük Halife, aldıkları idari, siyasi ve dini kararlarda güçlü bir iradeye sahip olmuşlardır. Örneğin meşveret sonucu Hz. Ömer tarafından alınan kararlara hiçbir şekilde muhalefet edilemezdi. Nitekim Hz. Ömer'in aldığı ve müminlerin de hemfikir olduğu karar gereğince fıkıh ve hadise dayalı mescidde düzenlenen ilim halkalarına ve fetva meclislerine onun tarafından ruhsatlı olanların dışında hiçbir kimse katılamazdı. Dolayısıyla, daha sonraki dönemlerde oluşan "Mezhepler arası ihtilaflar ve fikir karmaşıklığı" bu dönemde olmamıştır (Parladır, 1994: 427).

8-Hapishane Olarak Mescid

Özellikle Hz. Peygamber döneminde Mescidden başka hapishane vazifesini görebilecek herhangi bir yer olmadığından zarurete binaen mescid hapishane görevini de yerine getirmiştir (Hamidullah, 1993: 933). Nitekim Hz. Peygamber'in Necd tarafına gönderdiği bir süvari müfrezesi tarafından Beni Hanife'den Sümmame b. Usâl adlı bir kişi esir edilince bu kişi mescidin direklerinden birine bağlanmıştır. Dolayısıyla Sümmame buraya hapsedilmiştir. Ancak sevgi ve merhamet Peygamberi olan Hz. Muhammed, taşıdığı bu duygularla Sümmame'ye yaklaşır ve ona "Ya Sümmame! Yanında ne var? Gönlünden ne geçiriyorsun ve benden ne umuyorsun?" gibi soruları sormuştur. Sümmame ise, "Gönlümde hayır umudu var ya Muhammed! Çünkü sen zulmetmezsin, affedicisin" cevabını vermiştir. Bu karşılıklı konuşmalardan sonra Hz. Peygamber'in emriyle serbest bırakılan Sümmame bu durumdan etkilenerek Müslüman olmuştur. Harp esirleri gibi, zaman zaman borçlarını ödemeyenlerin ve genel anlamda suçluların da mescidde hapsedildiği bilinmektedir (İbnu'l-Hacer el-Askalânî, ts. : 660-661). Fakat esir edilen kadın olduğunda mescidin direğine bağlanma uygulamasına tabi tutulmazdı. Belki mescidin bir hücreğine kapatılırdı. Nitekim mescidde hapsedilen Tayy kabilesi reisinin kız kardeşi Saffâne böyle bir uygulamaya tabi tutulmuştur (Hamidullah, 1984: 62).

Hz. Ebubekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman dönemlerinde de özel olarak yapılmış hapishane olmadığından bunların dönemlerinde de imkân dâhilinde ve gerektiğinde mescidler ve dehlizleri hapishane olarak kullanılmıştır. Ancak Hz. Ali, kendi döneminde ilk defa "Nafi" adını verdiği hapishaneyi ihdas etmiştir. Fakat bu hapishane, sağlam

yapılı olmadığından tutukluların buradan kaçıp gitmeleri sonucu Hz. Ali, “ Muhayyir” adında ikinci bir hapishaneyi yaptırmıştır. Mahkûmların yiyecek ve giyecek ihtiyaçları ise, ilk kez Irak'ta Hz. Ali, ondan sonra Şam'da Hz. Muaviye tarafından karşılanmıştır (Buhari, 1982: I/76,82).

Sonuç

İslam'ın ilk dönemlerinde oluşturulan mescidlerin, her ne kadar temel amaçları Allah'a ibadet etmek ise, bunun yanı sıra din eğitimi ve öğretimi başta olmak üzere çok sayıda fonksiyonu da bulunmaktadır. Eğitim ve öğretim faaliyetleri mescidin bu fonksiyonları içinde özel bir öneme sahiptir. Zira dini eğitim ve öğretim faaliyetlerinin hedefinde insana dünya ve ahiret saadetini temin etmek olduğu gibi mescidde icra edilen diğer işlevlerin hedefinde de insanın bu anlamdaki saadeti temin etmek bulunmaktadır. Böylece İslam'ın ilk yıllarında ortaya çıkan ilk eğitim merkezi olan mescidlerin icra ettiği; dini, siyasi, sosyal ve kültürel fonksiyonlarının odağında dini eğitim ve öğretimin hedefinde bulunan amaç ve fonksiyonlar bulunmaktadır. Çünkü İslam dünya ve ahiret hayatını bir bütün olarak ele almış ve bunun reçetesini din denilen İlahi kanun ile ortaya koymuştur. Böylece mescid, başta ibadet ve eğitimin yanında adli hükümler ve dayanışma işlemleri gibi insan hayatının her alanını ele almış ve İslam Dini'nin buyruklarıyla bu alanları düzenleyen fonksiyonları yerine getirmiştir.

Kaynakça

- Ağırman, M.(2008). Hz. Peygamberin Mescidde Yaptığı Sohbetler. *I. Din Hizmetleri Sempozyumu*. Ankara: DİB Yayınları. c.2. ss.372-391.
- Ahmed Emin (1964). *Zuhru'l-İslam II*. Kahire: Mektebetü'n-Nehdeti'l-Mısıriyye.
- Akyüz, V. (1994). *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslam IV*. İstanbul: Beyan Yayınları.
- Algül, H. (1986). *İslam Tarihi II*. İstanbul: Gonca Yayınları.
- Babanzâde, Ahmet Naim (1985). *Tecrid Tercemesi I*. Ankara: DİB Yayınları.
- Baktır, M. (1990). *İslam'da İlk Eğitim Müessesesi Ashab-ı Suffe*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Belazuri, Ahmed b. Yahya (1959). *Ensabu'l-Eşraf*. (thk. Muhammed Hamidullah). Kahire.
- Buhari, Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail (1982). *el-Camiu's-Sahih*. İstanbul: Çağrı Yayınları.

- Can, Y. (1995). İlk İslam Müesseselerine Genel Bir Bakış. *Diyanet İlmî Dergisi*. Ankara, C. 31, S. 4, s. 89-114.
- Canan, İ. (1988). *Kütüb-i Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi I*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Canan, M. Z. (1977). *İslam Tarihi (Cahiliyye Devri, Siyer-i Nebi, Halifeler Devri) I*. İstanbul: Yelken Matbaası.
- Çelebi, A. (1983). *İslam'da Eğitim-Öğretim Tarihi*. İstanbul: Damla Yayınları.
- Dündar, M. (2011). *İlk Dönem İslami Eğitim-Öğretim Faaliyetleri*. İstanbul: İşrak Yayınları.
- Doğrul, Ö. R. (1977). *Asr-ı Saadette İslam Tarihi I*. İstanbul: Eser Matbaası.
- el- Halevi, Abdurrahman (1979). *Usulu't- Terbiyeti'l-İslamiyye ve Esalibiha*. Dımaşk: Darü'l-Fikir.
- el-Feyyumi, Ahmed b. Ali (1987). *el-Mısbahu'l-Münir*. Beyrut.
- el-İsferani, Ebu Avne Yakup b. İshak (ts.) . el-Müsned I. Beyrut.
- el-Kefevi, Ebu'l-Beka Eyyub b. Musa (1987). *el-Külliyat*. (thk. Adnan Derviş ve Muhammed el-Mısri). Beyrut .
- el-Kettani, Muhammed Abdulhay (1990a). *et-Terâtibu'l-İdâriyye I*. (çev. Ahmet Özel). İstanbul: İz Yayıncılık.
- _____ (1990b). *et-Terâtibu'l-İdâriyye II*. (çev. Ahmet Özel). İstanbul: İz Yayıncılık.
- _____ (1990c). *et-Terâtibu'l-İdâriyye III*. (çev. Ahmet Özel). İstanbul: İz Yayıncılık.
- el-Kuşeyri, en-Nisaburi Ebu'l-Hüseyin b. Haccac (ts.). *el-Camiu's-Sahih II*. Mescid. Beyrut.
- Güç, A. (1989) . Fonksiyonları Açısından Hz. Peygamber Döneminde Mescit ve Günümüze Getirdiği Değerler. *Diyanet İlmî Dergisi*. Ankara: Diyanet Yayınları. C .3, S. 27, s. 27-36.
- Gözütok, Ş. (2002). *İlk Dönem İslam Eğitim Tarihi*. Ankara: Fecr Yayınları.
- _____ (2017). *Kadınlara da Farzdır (İslam'da Kadın Eğitimi ve Öğretimi)*. İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Hasan İ. H. (1987a). *İslam Tarihi II*. (trc: İsmail Yiğit-Sadrettin Gümüş). İstanbul: Kayıhan Yayınları.
- _____ (1987b). *İslam Tarihi IV*. (trc: İsmail Yiğit-Sadrettin Gümüş). İstanbul: Kayıhan Yayınları.
- _____ (1987c). *İslam Tarihi V*. (trc: İsmail Yiğit-Sadrettin Gümüş). İstanbul: Kayıhan Yayınları.
- İbn Hanbel, Ahmed (1949). *el-Müsned*. Mısır .
- İbn Mâce(ts.). *Mukaddime I*. Bab 17. Kahire.
- İbn Sa'd(ts.). *Tabakatü'l-Kübra I*. Beyrut.

- İbn-u Abidin, Muhammed Emin (1979). *Reddu'l-Muhtar Ala'd-Dürri'l- Muhtar I*. Kahire.
- İbnu'l-Hacer el-Askalânî (ts.). *Fethu'l-Bari Şerhu Sahihi'l-Buhari I*. Beyrut: Daru'l-Marife.
- İbnü'l-Esir (1965). *el-Kamil fi't-Tarih II*. Beyrut: Daru'l-Fikir.
- Karaman, H. (1974). *İslam Hukuk Tarihi*. İzmir: Nil Yayınları.
- MEB (1965). Mescid Maddesi . *İslam Ansiklopedisi III*. İstanbul: M.E. Yayınları.
- Muhammed Hamidullah (1993). *İslam Peygamberi II*. (çev. Salih Tuğ). İstanbul .
- _____ (1984). *İslam Müessesesine Giriş*. (trc: İhsan Süreyya Sırma). İstanbul: Bir Yayınları.
- Parladır, S. (1994). Asr-ı Saadette Eğitim. *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslam*, (haz. Vecdi Akyüz). İstanbul C.18, s. 421-456.
- Şafak, A. (1978). *İslam Hukuku Tedvini*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- Şimşek, E. (2017). Camilerde Eğitim. *Ana Hatlarıyla İslam Eğitim Tarihi*. (Ed: Müstafa Köylü, Şakir Gözütok). İstanbul: Ensar Yayınları. ss.107-134.
- Yılmaz, H. (2005). *Camilerin Eğitim Fonksiyonları*. İstanbul: DEM Yayınları.